

SAVE som æstetisk og politisk praksis – med udgangspunkt i Christiania

Kasper Lægring Nielsen

SAVE (Survey of Architectural Values in the Environment) er et dansk udviklet system til registrering af byer og bygningers bevaringsværdi. Systemet er i de senere år under navnet InterSAVE også blevet udbredt uden for Danmarks grænser, først og fremmest i Bosnien-Herzegovina, Kosovo, Estland, Litauen og Rusland.

Set i lyset af bevaringssystemets store udbredelse såvel nationalt som internationalt er en diskussion af SAVEs principper og resultater ønskelig. De statslige instanser, der udviklede systemet, har selv publiceret evalueringsrapporter mm., men de har mere haft karakter af finjusteringer af systemets principper end oplæg til diskussion af systemets iboende virkemåder og prioriteringer.¹

Nærværende artikel forsøger derfor at tematisere nogle aspekter ved SAVE, som næppe tidligere er blevet systematisk undersøgt, ved at belyse, hvorledes SAVE indfanger et komplekst genstandsfelt som Christiania i København. Det vil således fremgå, på hvilken måde SAVE qua sine bevaringsmæssige og æstetiske prioriteringer determinerer et byområdes fremtidige æstetiske fremtoning og kulturhistoriske indhold.

Ud fra resultaterne af analysen af SAVE og ud fra en præsentation af principperne for den statslige og kommunale bevaringspraksis diskuterer jeg afslutningsvis perspektiverne for dansk bevaringspolitik.

”Smal” og ”bred” bevaringsindsats

Det statslige arbejde med udarbejdelse af kommune- og bydelsatlas – nu benævnt kulturmiljøatlas –, der er registranter over bevaringsværdier i bygninger og byrumlige strukturer, påbegyndtes i 1987 i Planstyrelsen under Miljøministeriet. I 1993 overgik projektet til Skov- og Naturstyrelsen, og siden 2001 har det været underlagt Kulturarvsstyrelsen under Kulturministeriets ressortområde. Disse atlas udgør den ene del af den officielt formulerede bevaringsindsats, der siden midten af 1990erne har været opdelt i to: en såkaldt ”smal” statslig bygningsfredning af arkitekturværker af national betydning og en såkaldt ”bred” kommunal sikring af kulturmiljøer, omfattende landets bevaringsværdige bygninger som de identificeres i atlæssene.

Indtil SAVE og atlæssene havde bygningsfredningen været den eneste form for bevaringsindsats, og der var skel mellem bygningsfredningen og landskabsfredningen. Med især

konsekvenserne af de voldsomme saneringer af købstædernes ældre bygningsmasse i 60'erne og 70'erne in mente ønskede man med SAVE at skabe et helhedsorienteret bevaringssystem, der i modsætning til den mere elitære bygningsfredning af enkeltbygninger omfattede de by- og gadebilleder, som indgik i borgerens hverdagslige æstetiske erfaring, og som kunne systematisere bevaringsindsatsen for bygninger og bymiljøer. Målet var, og er, en registreringsmetode, der er fleksibel nok til at bevæge sig både på et bystrukturelt niveau og et enkeltbygningniveau, og en analysemetode, der er sensibel nok til "[...] at kunne indfange palæet i Amalienborg såvel som det anonyme parcelhus i forstaden, men også en transformatorstation på en afsides landejendom.",² og som er "[...] applicable in Timbuktu as well as in Toronto".³ Udgangspunktet for SAVE er en samtænkning af på den ene side den historiske viden om en given by og på den anden side aktuelle, subjektive iagttagelser af byens rumlige strukturer og enkeltbygninger.

SAVEs principper og fremgangsmåde

SAVEs produkt, kommune/bydelsatlas, præges af to vidt forskellige analytiske strategier. Atlasset indeholder for det første en analyse af bevaringsværdige sammenhænge, med undergrupperne *dominerende træk*, *bebyggelsesmønstre* og *byarkitektoniske elementer*. Denne helhedsorienterede analysestrategi opererer ikke med en aldersgrænse for bygninger, der kan indgå i bevaringsværdige sammenhænge. I stedet medtages samtlige eksisterende strukturer på tidspunktet for analysen.

For det andet rummer atlasset en registrering af enkeltbygningernes bevaringsværdi. I modsætning til mange tidligere registreringer er det her ikke afgørende, hvilken funktion bygningen har haft. På baggrund af en registrering af samtlige bygninger opført før 1940 (før 1960 for Københavns vedkommende) i et givent område vurderes den enkelte bygnings bevaringsværdi på basis af fem interesser: Den *arkitektoniske* værdi, den *kulturhistoriske* værdi, den *miljømæssige* værdi, *originaliteten* samt den vedligeholdelsesmæssige *tilstand*. Bygninger tildeles bevaringsværdi på en skala fra 1 til 9.⁴

De to analysestrategier er adskilt i erkendelsen af, at grænsedragning mellem del og helhed i den arkitektoniske oplevelse er en individuel fortolkning. Bevaringsværdien kan relativiseres alt efter registrators synsvinkel på bygningens relationer til konteksten.⁵

SAVE præges af en accept af, at egne forudsætninger er ideologiske, flygtige, tidsbundne og relative.⁶ Men hvorledes håndtere en sådan relativisme uden at reducere egen metode til ubetydelighed? Den teoretiske aktivitet må præges af en sensibilitet over for overgange fra én æstetisk synsmåde til en anden:

Ændringerne i æstetiske præferencer over årene, betyder også ændringer i vurderingen af, hvad der er værdifuldt, interessant eller smukt i den historiske bymasse. Så strategien må være at gøre opmærksom på knap fastslåede kvaliteter inden hidtil nedvurderede kvarterer eller bygninger bliver skamferet af misligholdelse, tankeløs inffill eller totalsanering.⁷

Ønsket om at skabe dialog mellem de uforenelige æstetiske paradigmer, der har været gældende gennem et byområdes historie, er en bærende forudsætning for SAVE.

Arkitekten Hans Ovesen har beskrevet systemets originale indgangsvinkel:

Da SAVE skal indkredse værdier, må systemet nødvendigvis – og gør det også udtrykkeligt – bygge på vurderinger. Modet til at vurdere og tage stilling er SAVEs største styrke. Det er herved systemet i hvert enkelt tilfælde ægget til diskussion.⁸

Begrebet kulturmiljø, som SAVE bygger på, stammer fra etnologien. Et kulturmiljø kan defineres som et afgrænset område i by eller på land, inden for hvilket et antal bygningsværker eller andre artefakter, eventuelt i dialog med beplantning, konstituerer en unik æstetisk helhed, der kan repræsentere enten en enkelt epokes præstation eller produktet af et antal overlejrende epokers bidrag. Denne brede definition gør det muligt at inddrage førhen nedvurderede objekter, f.eks. broer og tekniske anlæg, i bevaringsarbejdet.

Applikationen af SAVE på Christiania

Enhver registrering af "bevaringsværdier" i et område vil virke fattig sammenlignet med den individuelle oplevelse af områdets æstetiske mangfoldighed. Det er et grundvilkår for alt registrerende bevaringsarbejde. Byer er komplekse objekter, der umuligt kan indfanges i sin helhed med videnskabelige metoder. Samtidig er byen centrum for debatter mellem parter, der hver især ønsker at give deres betragtningsmåde forrang. SAVE udgør en sådan prioritering af byens kvaliteter som æstetisk og kulturhistorisk fænomen.

Det ville være forkert at kritisere SAVEs reduktionisme, da systemet netop vedkender sig dette problem. I stedet har jeg til hensigt at tage SAVEs formulerede ambitioner på ordet og tilføje det korrektiv til de eksisterende resultater, som systemets skabere selv forudså, samtidig med at dets styrker og svagheder i mødet med en størrelse som Christiania afsøges. Christiania er et interessant genstandsfelt, fordi det rummer en usædvanligt velbevaret mangfoldighed af forskellige bygningstyper, og fordi arealets status som fristad siden 1971 har tilført området et nyt historisk lag, der arkitektonisk har materialiseret sig i transformationer af eksisterende ældre huse og opførelse af nye selvbyggerhuse. Samtidig betyder den aktuelt igangværende normaliseringsproces, at SAVE-analysen vil blive retningsgivende for hvilke huse, der vil blive bevaret, og således få stor betydning for områdets fremtidige udseende.

I SAVE findes ikke et ønske om, at et kulturmiljø på den ene eller anden måde skal kunne indfanges i sin unikke æstetiske fremtrædelsesform ved anvendelse af systemets begrebsrammer og kategorier. Tværtimod består strategiens anvendelighed i at afstå fra at involvere sig i det konkrete objekts særlige egenskaber. Man kan derfor ikke revidere SAVE ved at påvise kvaliteter, som den enkelte registrering har negligeret. Til gengæld kan man pege på, hvilken type kvaliteter systemet som sådan har en tendens til at overse.

Christianias bevaringsværdier er kortlagt i bydelsatlasset for Indre By/Christianshavn.⁹ Området optræder kun i få af atlassets udpegede bevaringsværdige sammenhænge, hvorfor jeg ikke vil komme ind på denne del af atlassets vurdering. Blot bør det nævnes, at kortet næsten fuldstændigt savner en angivelse af fristadens pittoresk beliggende selvbyggerhuse, der er en af områdets væsentligste æstetiske attraktioner. Dette til trods for at analysedelen bevaringsværdige sammenhænge skal præsentere samtlige bygninger opført før 1996.

Kulturohistorie og parasitbebyggelse

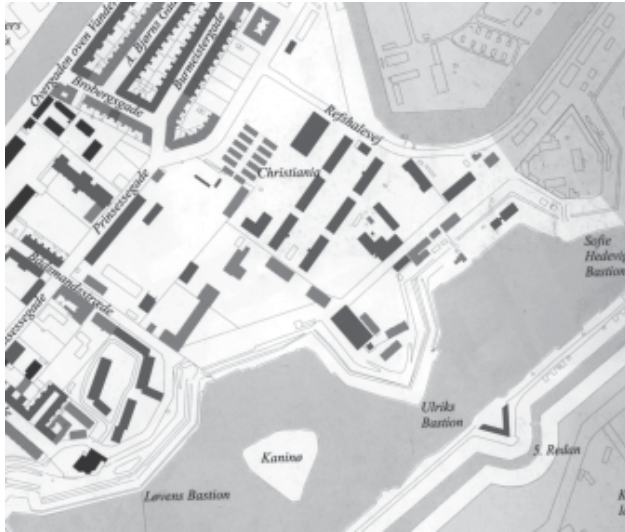
Atlassets anden strategi var at vurdere bygningernes bevaringsværdi. Indledningsvis kan man konstatere, at kortet over området lider af fejl i form af fraværende bygninger – og her tænker jeg ikke på udeladelsen af selvbyggerhusene, der alligevel ikke ville blive vurderet, da de er opført efter 1960, men på, at nogle af de ældre kasernebygninger savnes. Hvis man kaster et blik på, hvilke bygninger, der er blevet karakteriseret som havende ”høj bevaringsværdi” i atlasset,

vil man opdage, at stort set alle de udpegede bygninger bindes sammen af nogle fællestræk i den eksteriære fremtoning.¹⁰ Bygningerne er typisk monumentale, voluminøse og præget af en eller anden grad af udsmykning,¹¹ har kælderetage, er opført i mere end ét stokværk og er opført af materialer, der indikerer permanens frem for midlertidighed (mursten frem for træ). Typologisk er der tale om bygninger, der let lader sig omfunktionere, og som oprindeligt er opført til at huse ikke-tidsbundne funktioner, der stadig anses for basale og væsentlige (beboelse og administration).

Udvalget af bygninger præges altså af en uerkendt og uudtalt prioritering af egenskaber som bl.a. monumentalitet, volumen og dekoration. Ser man på hvilke bygninger, der er valgt, kommer man frem til følgende funktioner i det oprindelige kaserneanlæg: Kasernebygning (kontor og beboelse), magasinbygning, beboelsesbygning, kombineret stald- og indkvarteringsbygning, belægningsstue, ridehus, krudttårn, smedje, fabriksbygning og laboratorium. Umiddelbart synes registeret af typer at være repræsentativt for områdets historiske funktioner. Det er imidlertid karakteristisk, at de få bevaringsværdige værksteds- eller produktionsbygninger hovedsageligt er fra barokken. Disse huse er ikke er blevet fredet på grund af en fortællerværdi om deres oprindelige funktion, da spor af funktionen typisk er gået tabt, men på grund af det tidstypiske arkitektoniske udtryk.

”Parasitbebyggelse” er den tjekkiske kunsthistoriker Max Dvoráks (1874–1921) begreb for de primitive og ydmyge brugsbygninger, der er tilkommet over tid omkring et gammelt bygningsværk, der typisk daterer sig fra antikken eller middelalderen.¹² Overført på et anderledes genstandsfelt som Christiania vil det sige bygningstyper som skure, værksteder og udhuse fra den militære tid samt selvbyggerhusene fra fristadens periode. Denne type bygninger er meget sjældent genstand for en målrettet bevaringsindsats, selvom det typisk er disse bygninger, der nedrives først. I bydelsatlasset er de enten ikke angivet eller tildelt middel bevaringsværdi.¹³

Udvalget i atlasset vidner om en nedvurdering af de nævnte bygningstyper. SAVEs formulerede ambition om ikke at selekttere bygninger på baggrund af deres type alene opfyldes dermed ikke i bydelsatlasset. Den systematiske prioritering af visse bygningstyper indtræder før en individuel æstetisk vurdering foretages. Dermed sikrer SAVEs forbehold for relativismen i den subjektive, tidsbundne æstetiske

Bevaringsværdige bygninger

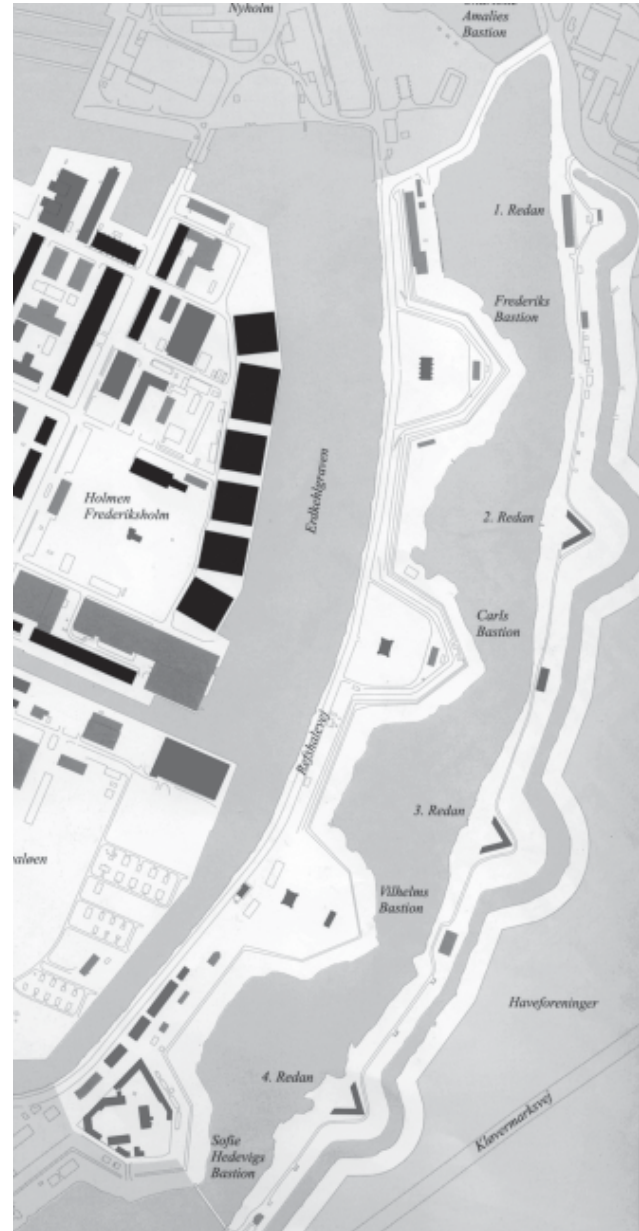
Signaturforklaring til siderne 77-90.

- Fredet bygning *
- Høj bevaringsværdi
- Middell bevaringsværdi
- Lav bevaringsværdi

* Bygning fredet efter bygningsfredningsloven eller kirke omfattet af lov om folkekirkens kirkebygninger og kirkegårde.

Kortudsnit fra Bydelsatlas Indre By/Christianshavn med angivelse af Christianias bevaringsværdige bygninger og vurdering af disse på skalaen lav/middel/høj bevaringsværdi. SAVEs signaturforklaring er gengivet. Kilde: Hannelene Toft Jensen (red.), *Bydelsatlas Indre By/Christianshavn*, Miljø- og Energiministeriet, Skov- og Naturstyrelsen, København 1996.

vurdering ikke metoden mod kritik. Selv hvis registrator har opfattet sin vurdering som æstetisk betonet, er det stadig forestillingen om en typologisk æstetik og ikke en individuel æstetisk bedømmelse, der har været styrende i udvælgelsesprocessen.

Den individuelle vurdering præges dermed a priori af et indgroet hierarki, der aktiveres vanemæssigt – en høj grad af udsmykning og en stor skala eller volumen forlener objektet med en højere grad af fornemhed og gør det til en bevaringsværdig bygningstype.

En monumentalbygning: "Loppen", Prinsessegade, Christiania, opr. magasinbygning (1863 af J.H. Nebelong, fredet 1974 og indtil 1989, hvor Christianialoven trådte i kraft og ophævede Bygningsfredningsloven for områdets vedkommende). Tildelt høj bevaringsværdi i bydelsatlasset.

En ydmyg bygning: "Maskinhallen", Christiania. Opr. værkstedsbygning. Udeladt i bydelsatlasset.

En monumentalbygning: "Løvehuset" ved Refshalevej, Christiania, opr. administrationsbygning og bolig for officerer. Opført 1891–92 for Hærens Laboratorium. Tildelt høj bevaringsværdi i bydelsatlasset.

En ydmyg bygning: "Psyak-building", Christiania. Tildelt middel bevaringsværdi i atlasset.

Det er åbenbart, at den udførte selektion endnu præges af en forestilling, der findes udfoldet i den kendte indledning til Nikolaus Pevsners værk om Europas arkitekturhistorie:

Et cykelskur er en bygning. Lincolnkatedralen et stykke arkitektur. Næsten alt med et rumindhold, tilstrækkelig stort til at indeholde et menneske, er en bygning. Betegnelsen arkitektur kan kun knyttes til bygninger med æstetiske kvaliteter.¹⁴

Det er min påstand, at Pevsner her diskvalificerer bygningen som æstetisk objekt på basis af den funktion/brug, der er

konstituerende for typen, og ikke på baggrund af en æstetisk vurdering, idet typen altid vil rumme en æstetisk bearbejdning. Det er summen af bygningens æstetiske udtryk og dens funktion, der gør den genkendelig som type.

Pevsner beskæftiger sig ikke med arkitekturens dokumentariske eller antikvariske betydning, og hans udsagn skal derfor ikke problematiseres på det grundlag. Derimod rummer SAVE en ambition om at kunne indfange det kulturhistorisk betydningsfulde – ganske vist på den nutidige fortolknings præmisser. Kulturhistorisk værdi er et af de væsentligste parametre ved tildelingen af bevaringsværdi. Kommuneatlæssene er tænkt som en metodisk udfoldelse af kulturmiljøbegrebet, der som nyt instrument skulle ekspandere bevaringsstrategiens kulturhistoriske dimension.

Bydelsatlæssets afsnit om bevaringsværdige sammenhænge fremstiller på korrekt vis områdets nuværende æstetiske mangfoldighed som resultat af de to primære epokale bidrag. Men udvalget af bevaringsværdige bygninger, der har samfundsmæssig betydning, eftersom denne udpegning anvendes instrumentelt af den kommunale forvaltning ved bl.a. andet tildeling af økonomisk støtte til bygningsforbedringer, fremstår som en ensidig stilhistorisk prioritering af monumentale bygningskroppe.¹⁵ Tildelingen af middel bevaringsværdi til de to parallelle rader af belægningsstuer, der udgør Psyak, viser, at dette delområdes genspejling i mindre skala af det arealmæssigt største kaserneområdes bebyggelsesmønster nedprioriteres.¹⁶ I disse detaljer viser bydelsatlasset sig at være inspireret af lokalplanen for Christiania fra 1991, der i endnu højere grad ensidigt prioriterer de rationelle rumlige organisationsmønstre og de militære monumentalbygninger.¹⁷ Generelt fremstår bydelsatlasset som præget af stilhistoriske synspunkter – og den kulturhistoriske synsvinkel, der var tiltænkt en større rolle, savnes, ligesom en æstetisk interesse for visse bygningstyper er fraværende.

I forbindelse med oplægget til den statslige idékonkurrence om Christianiaområdet i efteråret 2003 blev en ny SAVE-registrering af bygningernes bevaringsværdi publiceret – en registrering, der er interessant, da den omfatter alle bygninger, også selvbyggerhusene – men som desværre overvejende fremstår som en repetition af bydelsatlæssets og lokalplanens æstetiske prioritering af monumentalbygninger.¹⁸ Da denne registrering utvivlsomt bliver retningsgivende for den fremtidige administration af bygnings-

massen på Christiania, der nu er overtaget af Slots- og Ejendomsstyrelsen, får SAVEs æstetiske og typologiske prioriteringer afgørende indflydelse på bevaringsstrategien for området.

Ved at nedprioritere parasitbebyggelsen som bevaringsobjekt er der tale om en negligering af et identitetsbærende karaktertræk ved Christianias bygningsmasse. Mere væsentligt er der tale om en bevaringsstrategi, der ikke giver et repræsentativt billede af skiftende tiders historiske aktivitet på området, fordi den især vælger at fastholde de bygninger, som i en nutidig planlægningsmæssig optik er umiddelbart anvendelige til for eksempel beboelse og administration. Dermed tangeres den indlysende årsag til, at parasitbebyggelser sjældent bevares: Deres udnyttelsesgrad er typisk for lav i forhold til den, der kan opnås ved ny bebyggelse. Et parallelt eksempel fra det øvrige København er de få 1. generations en- eller toetages småbygninger, typisk fra 1850–70, der har overlevet i områder, hvor 2. generations høj bebyggelse i fem etager fra perioden 1870–1940 dominerer, dvs. især i brokvartererne.¹⁹ Disse bygninger er, foranlediget af den eskalerede byggeaktivitet i hovedstaden siden begyndelsen af 1990erne, gradvist ved at forsvinde helt fra bybilledet.

Småbygningerne vidner om en fortidig bygningstype – fra et tidligt stadie i byens udbygning – ved deres markante skalamæssige afvigelse fra den omgivende karré. Ligesom parasitbebyggelsen har disse huse en relationel værdi – mere end at være interessante i kraft af egne kvaliteter er det evnen til at fortælle om byens historiske udvikling, der betragtes som væsentlig, og deres sjældenhed og begrænsede forekomst i bybilledet medfører en øget æstetisk opmærksomhed på bygningstypen.

For kunsthistorikeren Dvorák var parasitbebyggelser af stor betydning; især når de optræder som additioner, der peger på et tidligt forløb i bygningsmassen. Dvoráks argumentation var, at et frilagt monument blot rummer en stillestående, musealiseret monoepokal fortælling. En indrammende parasitbebyggelse omkring samme monument, derimod, beretter om historisk kontinuitet og sætter det primære monument i relief. I forlængelse heraf så Dvorák epokenes stratifikation i bygningsmassen som en levende historiefortælling, der havde en didaktisk og forædlende funktion, idet den bidrog til at opretholde en levende bygningskultur blandt befolkningen.²⁰ Overført på Christiania kan man iagttage, at forandringerne af de ældre bygninger – som følge

Eksempel på lav bebyggelse med stor fortælleverdi i Københavns brokvarterer: Grossistvirksomheden S.N. Meyer & Co., Vesterfælledvej 6, Vesterbro, København. Opført 1902–03 efter tegninger af Thorvald Sørensen, forgæves indstillet til fredning af Det særlige Bygningssyn, nedrevet ved årsskiftet 2000–01. Foto fra 1916 i Københavns Bymuseum.

Den lave bebyggelse Holmbladsgade 24–30/Geislersgade 2–6 på Amagerbro i København, der rummer det stemningsfulde værtshus "Sommerlyst", afventer nedrivning – vedtaget i forbindelse med byfornyelsen af Holmbladsgade-området. Bemærk fortælleverdien i den tilbagerykkede gadelinie og i kontrasten til nabo-husets 5-etages gavll.

af den ændrede brug efter 1971 og det ændrede arkitektursyn – i lokalplanen opfattes som en forringelse af deres bevaringsværdi, hvorimod ændringerne i Dvoráks optik ville have et narrativt potentiale.²¹

Christiania som kulturmiljø

Christiania har en velbevaret og unik bygningsmasse, der både giver et usædvanligt godt billede af de mangeartede

funktioner fra kasernetiden, og som samtidig beretter om stedets status som socialt eksperiment i nyere tid. Netop på grund af den militære bygningsmasses komplette karakter kan man tale om et arkitektonisk kildemateriale, der formidler en vidtfavnende og nuanceret forståelse af en epoke. Den nedprioritering af parasitbebyggelsen, som bydelsatlassen implicerer, vil kun give et partielt billede af det brede spektrum af funktioner, som de forskellige bygninger har dannet ramme om. At iværksætte en strategi, der udrenser parasitbebyggelsen, vil betyde, at de resterende bygninger kun formidler viden om visse basale funktioner (beboelse og administration). Disse er ikke karakteristiske for militær-anlægget og udpeger ikke anlæggets særlige træk, da de findes i hovedparten af samfundets arkitektur. Anlæggets mest karakteristiske funktioner rummes nemlig hovedsageligt i parasitbebyggelsen (laboratorium, smedje, værksted, afprøvnings- og specialbygninger). Samtidig betones anlæggets statiske aspekter, både i form af de tilbageværende bygningers solide udtryk og i form af det stringente bebyggelsesmønster. Den dynamik og det additive ad hoc-princip, som parasitbebyggelsen med sine kontinuerlige om- og tilbygninger er udtryk for, udgrænses.

En af SAVEs skabere, arkitekten Gregers Algreen-Ussing, skriver:

Lidt firkantet sagt konstruerer vi de kulturhistoriske værdier ud af fortidens bygningsmasse, som vi for øjeblikket finder er vigtige og væsentlige for os selv, og udelader andre. Når betegnelsen kulturhistorisk værdi indgår som et af hovedkriterierne i en vurdering af hver enkelt bygning, må det derfor forstås som et begreb, der refererer mere til en tolkning af nutidens behov end til materialitetens oprindelse.²²

Denne tolkning forstås altså som ureflekteret. En given periodes bevaringsstrategi vil altid afspejle en bestemt ideologisk prioritering. Der findes ikke en neutral position, hvorfra man kan vurdere, hvilke strategier, der har været objektive, og hvilke, der vil være det i fremtiden. Uden at være uenig i denne diagnosticering af vilkårene for at udkaste bevaringsstrategier, vil jeg hævde, at niveauer af processen godt kan bevidstgøres, og at Dvoráks blik for sin samtids intention om konsekvent at ekskludere parasitbebyggelsen som bevaringsobjekt eksemplificerer dette.

Den intention, som man finder i lokalplanen for Christiania, om ureflekteret at udelade parasitbebyggelsen for at

skitsere nogle nye byggefelter samtidig med, at de mest monumentale bygninger erklæres for bevaringsværdige, er en ”tolkning af nutidens behov”, som SAVE fremstiller den. Ved at afdække mekanismen i denne udvælgelsesproces bliver en anden bevaringsstrategi mulig; nemlig en, der vurderer parasitbebyggelsen som værdifuld som kulturhistorisk materiale og som bærer af en typologisk æstetik. Et valg er således muligt. Der foreligger mindst to mulige bevaringsstrategier, hvoraf den ene giver et mere retvisende billede af områdets historiske udvikling end den anden.

Foretager man et udvalg af bygninger til bevaring alene ud fra nutidens behov, præger man den nutidige situations økonomiske og politiske prioriteringer ind i den fortidige bygningsmasse. Bevaringen vil dermed primært fortælle om nutidens funktioner og behov – ikke om den fortidige epokes. Arkitekten Arne Karlsen har slået til lyd for, at en bygningsfredningsbeslutning gøres afhængig af, om en bygning kan omfunktioneres og genanvendes.²³ Men dermed er bevaringsbeslutningen ikke længere æstetisk-arkitekturfagligt begrundet. Bygningens arkitektoniske værdi ikke er motiverende for fredningen. Desuden vil en række bygningstyper aldrig opnå at blive repræsenteret i bevaringsstrategien. Tilsvarende har en kunsthistoriker, Thomas Kappel, i den seneste bevaringsstrategi for DSB-stationer anbefalet, at kun byernes monumentale banegårde, der endnu er anvendelige for DSB, bliver bevaret. Derimod får den mest udbredte bygningstype, landstationen, lov at forsvinde fra landkortet.²⁴ I hans optik ekskluderes parasitbebyggelsen fra enhver bevaringsbestræbelse, fordi den ikke kan forenes med en økonomisk rationalitet. Kappel er sig tilsyneladende ikke bevidst om, at han præsenterer en rent økonomisk analyse i stedet for en æstetisk eller kulturhistorisk prioritering.

Disse eksempler viser, at man udmærket kan identificere en valgsituation, hvor én fremstilling af historien er mere objektiv end en anden, fordi den søger at inddrage flere aspekter af genstandsfeltet. I visse tilfælde taler vi om, at hele bygningstyper skulle forsvinde, hvis en ”tolkning af nutidens behov” var dominerende. Konsekvensen er en decideret misvisende fremstilling af historien og en fattigere æstetisk erfaring.

Hvor fører bevaringspolitikken hen?

Kulturmiljøbegrebet var i modsætning til bygningsfredningen tænkt som værn af den hverdagslige bygningskultur. Alligevel viser utallige eksempler på nedrivning af bebyg-

gelse, der er udpeget som bevaringsværdig, de store svagheder i begrebets realisering. Da man vedtog den ”smalle” bygningsfredning og den ”brede” udpegning af bevaringsværdige bygninger, blev ansvaret for sidstnævnte lagt hos kommunerne, der således fik ansvaret for bevaringen af mere end 400.000 bevaringsværdige bygninger i Danmark.²⁵ Men hvor de fredede bygninger beskyttes juridisk af Bygningsfredningsloven, så er de bevaringsværdige bygninger kun beskyttet, såfremt kommunens byråd udpeger dem som bevaringsværdige i en lokalplan.

Som man kunne forvente, er den kommunale interesse for at bevare disse bygninger meget begrænset, især når en potentiel bygherre præsenterer kommunen for et byggeprojekt, der måske kan skaffe flere arbejdspladser eller skatteydere til kommunen. Sidstnævnte projekttype prioriteres næsten altid over de bevaringsværdige bygninger og kulturmiljøer. Der blev ganske vist i 1997 oprettet et såkaldt regionalt, fagligt Kulturmiljøråd i hvert amt, med udgangspunkt i de lokale kulturhistoriske museer, men rådene har kun en vejledende funktion i forhold til kommunerne, der yderst sjældent ændrer lokalplanforslag som følge af henvendelser fra disse råd.²⁶

På baggrund af disse erfaringer er det besynderligt, at man opretholder forestillingen om, at kommunerne kan administrere bevaringen af den lokale arkitektur. Kontrollen med virksomheders forurening og med naturbeskyttelsen er for længe blevet fjernet fra kommunerne efter en række skandalesager i 60erne og 70erne.²⁷ Lovgivningen er et indiskutabelt udtryk for landets politiske prioriteringer, og som lovene på bevaringsområdet ser ud for tiden, kan det konstateres, at bevaringen af den ”brede” arkitektoniske kulturarv er lavt prioriteret. Tilsyneladende har man fra politisk hold foretaget – og foretager stadig – et becosteligt, men formålsløst registreringsarbejde, eftersom de bevaringsværdige bygninger og kulturmiljøerne ikke nyder nogen form for stabil lovfæstet, juridisk beskyttelse.²⁸ I samme periode har man både sænket den årlige frekvens af ”smalle” nyfredninger, hvis antal er på under 10 om året, og foretaget en række affredninger af bygningsværker, således at der for tiden ophæves flere fredninger, end der gennemføres nyfredninger. Derudover vil man i fredningspraksisen kunne finde en gentagelse af SAVEs prioritering: At det er langt sværere for visse bygningstyper at opnå fredning end andre.

Algreen-Ussing har skrevet, at SAVE-systemet

[...] påviste modstridende faglige synspunkter, der efterfølgende måtte løses ved en politisk afgørelse gennem en planlægningsproces. Derved åbnede metodens resultater sig for en faglig debat både blandt fagfolk og lægmænd og lagde distance til den politiske proces.²⁹

Denne idealistiske ånd – tiltroen til en magtfri planlægningsproces med faglig diskussion og borgerinddragelse – er systemets akilleshæl. De fleste kommunale bygge- og teknikforvaltninger udnytter konsekvent elasticiteten i begrebet ”bevaringsværdig” til at omklassificere bevaringsværdige huse til ikke-bevaringsværdige. Man kan således konstatere, at utallige bygninger mister deres bevaringsværdi i det øjeblik, der fremkommer et forslag til nybyggeri med højere tæthedsgrad og bebyggelsesprocent. Mange kommuners praksis implicerer dermed et bevaringsbegreb, der ekskluderer ældre, arealmæssigt ekstensiv bebyggelse – bl.a. industrielle anlæg, de nævnte toetages huse, villaer samt parasitbebyggelse. Det fører desuden til en prioritering af helhedsorienterede byrum frem for de mere ekspressive, stilistisk diverse og skalamæssigt varierede byrum, der bedre end førstnævnte materialiserer byens udviklingshistorie og skiftende æstetiske regimer.

SAVE skulle ideelt set åbne op for forskellige aktørers indflydelse på den kartografiske selektions- og kassationsproces, men reelt har en del kommunale planlæggere og arkitekter benyttet SAVEs magtvakuum til at skabe sig et definitionsmonopol, inden høringsfasen og borgerinddragelsen finder sted. De fleste lokalplanhøringer bliver derfor skueprocesser, hvor der sjældent præsenteres alternative projekter eller ændres afgørende på forslaget indhold.³⁰ Den kommunale administration kommer næppe til at ændre praksis på eget initiativ:

Der synes at være stor afstand mellem opfattelsen af hvilke bygningsmæssige forhold, der tillægges værdier i henholdsvist den praksis, hvor der træffes beslutninger og bevilges midler til investering i bygningsanlæg, og den bestræbelse og formidling af bygningskulturelle værdier, der ligger bag udarbejdelsen af kommuneatlas.³¹

På trods af de skildrede tendenser til nedprioritering af visse bygningstyper (der ikke skyldes SAVE, men en alment udbredt sammenkædning af monumentalitet med bevaringsværdi) er

SAVE som sådan et avanceret bud på et bevaringssystem i dialog med aktuel videnskabelig erkendelse, hvor det registrerende subjekt er problematiserende medtænkt frem for at optræde som neutral observatør, og hvor selektions- og kassationsprocessen synliggøres som genstand for refleksion.

Aktiv bevidstgørelse om de mekanismer, der ekskluderer visse bygningstyper på forhånd, kan – i tråd med SAVEs indbyggede krav om stadig selvkorrektion – forebygge en fortsat skævhed i selektionen af bygningstyper til bevaring. Det primære problem er, at de forskellige fagligheder (æstetiske, historiske, etnologiske), som får mæle gennem SAVE, men som sjældent er til stede i en kommunal forvaltning, får beskeden eller ingen indflydelse på planlægningen.

Etnologen Peter Dragsbo har givet en meget præcis diagnose af kulturmiljøbegrebets fallit som bevaringspolitik. Hverken den ”smalle” eller den ”brede” dimension af den nationale bevaringsplan har formået at bevare de bygningsstyper, der har dannet ramme om de fleste danskeres liv:

Det er som om det karakteristiske og typiske aldrig er interessant nok. Resultatet er, at det tilsyneladende ’almindelige’ forsvinder lige så ubemærket, bliver sjældent, ja forsvinder måske sporløst.³²

Desuden kan ydmyge bygninger, industriens huse og parasitbebyggelser fra lokalsamfundenes synsvinkel være lige så betydningsfulde som monumenter, hvis betydning er statsligt sanktioneret. Dragsbo har samtidig påpeget hvordan misrepræsentation af de historiske forhold og af landets både fortidige og nutidige sociale segmentering præger bevaringspraksissen:

Ser vi [...] ud over landskabet af fredede bygninger, ser det ud som om vi danskere før i tiden især har været byborgere, herremænd eller berømte arkitekter – tilsat en sjat præster, skipper og håndværkere. Af landets omkring 8000 fredede bygninger er der derimod under 100 af de bøndergårde, der ellers fra middelalderen og op i 1800-tallet var rammen om størstedelen af befolkningens liv.³³

Ud over Dragsbos eksempler er især industrisamfundets arkitektur arv misvisende repræsenteret. Med den aktuelle praksis forsvinder bygningskulturen i form af mange lokalt værdsatte bygninger, og de statsligt fredede bygninger kommer til at optræde som kontekstløse, musealiserede ”lommer” – i modstrid med intentionerne bag kulturmiljøbegrebet og

samtidig et udtryk for præcis den form for historiefremstilling, som kunsthistorikeren Dvorák betragtede som unuanceret og oplevelsesfattig.

I en debatbog om kulturmiljø(begrebet) har Dragsbos fagfæller Nicolai Carlberg og Søren Møller Christensen stillet spørgsmålet:

Er det administrationen, staten, forskeren eller det enkelte individ, der har magten til at repræsentere landskabets historie?²⁴

Det erfaringsbaserede svar må være, at det primært er de førstnævnte aktører, der har den magt. Denne artikels formål har ikke været at tage politisk stilling til denne magtfordeling eller til bevaringspolitikken, men for det første at belyse nogle iboende selektions- og kassationspraksisser i SAVE-systemet, og for det andet at påpege de konsekvenser for den fremtidige repræsentation af bygningskulturen, som følger af henholdsvis SAVEs prioriteringer og af fraværet af en juridisk beskyttelse af de SAVE-udpegede bevaringsværdige bygninger.

Note: Denne artikel er en omarbejdet og tematisk anderledes udgave af en tekst, der kommer til at indgå i en antologi om Christiania som byrum og æstetisk genstandsfelt, der er under forberedelse på Forlaget Vandkunsten. Bogens udgives med dansk og engelsk tekst.

Kasper Lægning Nielsen
BA, stud.mag.art. i kunsthistorie
kasper@stud.ku.dk

Notes

1. Gert Bech-Nielsen, *SAVE – En kritisk analyse*, Miljø- og Energiministeriet, Skov- og Naturstyrelsen, København 1997.
2. Gregers Algreen-Ussing, "Registrering af enkelte bygninger", in: *Byens træk. Om by- og bygningsbevaringssystemet SAVE*, Miljøministeriet, Planstyrelsen, København 1992, p. 112.
3. *InterSAVE – International Survey of Architectural Values in the Environment*, Miljø- og Energiministeriet, Skov- og Naturstyrelsen, København 1995, p. 3.
4. I atlasset anskueliggøres bevaringsværdien på en mere simplificeret vis med kategorierne høj, middel og lav bevaringsværdi.
5. Gregers Algreen-Ussing, *op.cit.*, p. 108–110.
6. "Da byer er synlige resultater af både materielle og psykiske forudsætninger, må samme dialektik være bærende for analyse, udpegning og beskrivelse. Den rumlige oplevelse er ingen tivolitur, og historien ikke nogen facitliste. Hermed er forhåbentlig også understreget den historiske konjunktur vi selv arbejder under. Og de datomærkede begrænsninger vi som kommende historie er nødt til at se i øjnene." Grethe Silding og Allan de Waal, "Registrering af bebyggede strukturer", in: *Byens træk. Om by- og bygningsbevaringssystemet SAVE*, Miljøministeriet, Planstyrelsen, København 1992, p. 97.
7. *Ibid.*, p. 78.
8. Hans Ovesen, *Den forvandlede by*, København 1997, p. 222.
9. Hannelene Toft Jensen (red.), *Bydelsatlas Indre By/Christianhavn. Bevaringsværdier i byer og bygninger 1996*, Miljø- og Energiministeriet, Skov- og Naturstyrelsen, København 1996.
10. SAVE-registreringen indbefatter kun en vurdering af en bygnings eksteriør.
11. Da militærarkitektur per definition er sparsomt dekoreret brugsarkitektur, anvender jeg betegnelsen "udsmykning" i betydningen et minimum af dekoration, f.eks. murede rundbuestik, kordongesimser og enkle vinduesindfatninger, frontispicer, attikaer, murankre og våbenskjolde.
12. Ingrid Appelbom Karsten, *Minnesmerket – en del af vår identitet. Gjenopbygning, revaluering og regenerasjon af historiske byer i Polen og Tsjekkoslovakia*, doktordisputats, Stockholms Universitet, Institutionen för Konstvetenskap, Stockholm 1987, pp. 43–44.
13. Bl.a. Psyak og Bomhuset, og Maskinhallen er fraværende.
14. Nikolaus Pevsner, *Europas arkitekturhistorie*, København 1973 (London 1943), p. 15.
15. Der kan kun gives kommunalt tilskud til forbedringer på huse, der er bevaringsværdige i kategorierne 1–4.
16. Der kan ikke henvises til forskelle mht. originalsubstans mellem Psyak (10 tidl. belægningsstuer) og Månevejen (6 tidl. stalde/indkvarteringsbygninger), eftersom begge grupper af bygninger præges markant af christianitternes ombygninger. Prioriteringen skyldes følgelig andre parametre.
17. *Lokalplan for Christiania – januar 1991*, Miljøministeriet, Planstyrelsen, København 1991.

18. *Idekongurrence om helhedsplan for Christianiaområdet*, Christianiaudvalget, København 2003.
19. Eksempler kan stadig ses i Københavns hovedindfaldsveje, Østerbrogade, Nørrebrogade, Amagerbrogade og Vesterbrogade. Derudover kan nævnes bebyggelser i Valby Langgade, Blegdamsvej, Viborggade, Stengade, Holmbladsgade, Sverrigsgade, Øresundsvej, Smallegade, H.C. Ørstedes Vej, Gl. Kongevej m.fl.
20. Ingrid Appelbom Karsten, *op.cit.*, pp. 43–44; Jukka Jokilehto, *A History of Architectural Conservation*, Oxford 1999, p. 219. Dvorák fremsatte sin teori i *Katechismus der Denkmalpflege* (Wien 1916), som desværre ikke har kunnet fremskaffes til denne artikel.
21. Dette afspejler en ”klassisk” konflikt i spørgsmålet om, hvorvidt en bygnings bevaringsværdi er knyttet til en bevaring af den form, som den tænkes oprindeligt at have haft, og går tabt ved senere ombygninger eller om dens værdi tværtimod opretholdes/forøges ved skiftende tiders brug, ombygning eller misligholdelse af bygningen.
22. Gregers Algreen-Ussing, ”Registrering af enkelte bygninger”, p. 114.
23. Arne Karlsen, *Krydsklip i en arkitekts dagbog 1950–2000*, København 2002, p. 235.
24. Thomas Kappel, ”Banegårdens bevaring”, *ByogLand*, 54 (2002), pp. 4–7.
25. Dog kan Kulturministeren og Det særlige Bygningssyn også udpege bygninger som bevaringsværdige, men det er kun sket i meget få tilfælde.
26. ”Udviklingen på Holmen har fået Københavns Kulturmiljøudvalg til at sætte hælene i. Udsigten til, at et erklæret bevaringsværdigt hus skrotes og en fredet ejendom Æskamferes” har fået vreden til at koge så meget over, at enkelte medlemmer på rådets seneste møde mente, at det lige så godt kunne nedlægge sig selv. Formanden, museumsinspektør Inger Wiene, Københavns Bymuseum: ”Vi bliver ikke respekteret og taler ofte for døve øren. Og så er det begrænset, hvor længe vi vil løbe rundt i manegen. Nu må vi smække så voldsomt med døren, at det bliver hørt”. Birger Thøgersen, ”På Holmen lå et hus”, *Politiken*, 27.9.2000. ”Kulturmiljørådet for Københavns og Frederiksberg kommuner har siden det blev nedsat i 1998 bragt en mængde indsigelser til den kommunale planlæggende myndighed. Men vi må nok erkende, at det har været småt med virkningen, hvis der overhovedet har været nogen”. Inger Wiene, ”Kulturhistorien der blev væk”, kronik, *JP København*, 10.4.2001.
27. Men dele af den nye kommunalreforms aktuelle lovforslag, bl.a. til Miljøbeskyttelsesloven, lægger op til, at tilsynet med virksomheders – herunder kommunale virksomheders – forurening efter amternes nedlæggelse placeres i kommunerne.
28. Ole Christiansen, vicedirektør i Skov- og Naturstyrelsen: ”Det er derfor primært amternes og kommunernes indsats i de næste 10–12 år, der bliver afgørende for, om danskernes fælles fortælling skal overleve, og om også de kommende generationer får glæde af landets store kulturmiljømæssige kvaliteter. Mange af de centrale lovregler sikrer ikke af sig selv kulturmiljøværdierne.” Ole Christiansen, ”Kulturmiljøet i velfærdssamfundet”, kronik, *Jyllands-Posten*, 8.5.2000.
29. Gregers Algreen-Ussing, ”Kassation, kortlægning og kulturmiljø”, in: *Atlas – quo vadis? Seminar om kulturmiljø 2003*, Kulturarvsstyrelsen, København 2003, p. 27.
30. Arne Gaardmand, *Magt og medløb. Om mahognibords-metoden og den korporative planlægning*, København 1996, pp. 24–25. Om Planlovens uforløste intentioner om borgerinddragelse.
31. *Nedrivning af bevaringsværdige bygninger – Storstrøms Amt. Rapport om afgivne nedrivningstilladelser til bygninger med bevaringsværdi 1–3 i de 10 af amtets kommuner med SAVE-registrering*, Kulturmiljørådet i Storstrøms Amt, Vordingborg 2001, p. 7.
32. Peter Dragsbo, ”Det glemte folk”, kronik, *Jyllands-Posten*, 9.1.2001.
33. Ibid.
34. Nicolai Carlberg og Søren Møller Christensen, ”Kulturmiljø – mellem forskning og politisk praksis”, in: Nicolai Carlberg og Søren Møller Christensen (red.), *Kulturmiljø – mellem forskning og politisk praksis*, København 2003, p. 14.

Referencer

- ALGREEN-USSING, Gregers, ”Registrering af enkelte bygninger”, in: *Byens træk. Om by- og bygningsbevarings-systemet SAVE*, Miljøministeriet, Planstyrelsen, København 1992.
- ALGREEN-USSING, Gregers, ”Kassation, kortlægning og kulturmiljø”, in: *Atlas – quo vadis? Seminar om kulturmiljø 2003*, Kulturarvsstyrelsen, København 2003.
- BECH-NIELSEN, Gert, *SAVE – En kritisk analyse*, Miljø- og Energiministeriet, Skov- og Naturstyrelsen, København 1997.
- CARLBERG, Nicolai og Søren Møller Christensen, ”Kulturmiljø – mellem forskning og politisk praksis”, in: Nicolai Carlberg og Søren Møller Christensen (red.), *Kulturmiljø – mellem forskning og politisk praksis*, København 2003.
- CHRISTIANSEN, Ole, ”Kulturmiljøet i velfærdssamfundet”, kronik, *Jyllands-Posten*, 8.5.2000.
- DRAGSBO, Peter, ”Det glemte folk”, kronik, *Jyllands-Posten*, 9.1.2001.
- GAARDMAND, Arne, *Magt og medløb. Om mahognibords-metoden og den korporative planlægning*, København 1996.
- Idekongurrence om helhedsplan for Christianiaområdet*, Christianiaudvalget, København 2003.

- InterSAVE – *International Survey of Architectural Values in the Environment*, Miljø- og Energiministeriet, Skov- og Naturstyrelsen, København 1995.
- JENSEN, Hannelene Toft (red.), *Bydelsatlas Indre By/Christianhavn. Bevaringsværdier i byer og bygninger 1996*, Miljø- og Energiministeriet, Skov- og Naturstyrelsen, København 1996.
- JOKILEHTO, Jukka, *A History of Architectural Conservation*, Oxford 1999.
- KAPPEL, Thomas, "Banegårdens bevaring", *By og Land*, 54 (2002).
- KARLSEN, Arne, *Krydsklip i en arkitekts dagbog 1950–2000*, København 2002.
- KARSTEN, Ingrid Appelbom, *Minnesmerket – en del af vår identitet. Gjenoppbygging, revaluering og regenerasjon af historiske byer i Polen og Tsjekkoslovakia*, doktordisputats, Stockholms Universitet, Institutionen för Konstvetenskap, Stockholm 1987.
- Lokalplan for Christiania – januar 1991*, Miljøministeriet, Planstyrelsen, København 1991.
- Nedrivning af bevaringsværdige bygninger – Storstrøms Amt. Rapport om afgivne nedrivningstilladelser til bygninger med bevaringsværdi 1–3 i de 10 af amtets kommuner med SAVE-registrering*, Kulturmiljørådet i Storstrøms Amt, Vordingborg 2001.
- OVESEN, Hans, *Den forvandlede by*, København 1997.
- PEVSNER, Nikolaus, *Europas arkitekturhistorie*, København 1973.
- SILDING, Grete og Allan de Waal, "Registrering af bebyggede strukturer", in: *Byens træk. Om by- og bygningsbevaringssystemet SAVE*, Miljøministeriet, Planstyrelsen, København 1992.
- THØGERSEN, Birger, "På Holmen lå et hus", *Politiken*, 27.9.2000.
- WIENE, Inger, "Kulturhistorien der blev væk", kronik, *JP København*, 10.4.2001.

Summary

SAVE as Aesthetic and Political Practice: Christiania as a Case Study

The Danish architectural preservation effort consists of two strategies: 9,000 listed buildings of national importance and 400,000 buildings "worthy of conservation" of local importance. SAVE (Survey of Architectural Values in the Environment) is an urban

preservation system developed by the Danish Environmental Office since 1987 to point out buildings worthy of conservation. With the name InterSAVE, the system has been employed internationally, especially in some Eastern European countries. The method consists of two strategies: 1) A mapping of characteristic features in the urban structure of the city. 2) A subjective assessment of the value of each individual built structure. My intention in this essay is to test SAVE's ability to capture the unique aesthetic values of a well-preserved and diverse area such as Christiania in Copenhagen. The essay especially examines how certain types of humble, vernacular, and prosaic buildings (sheds, stables, workshops, small factories, etc.), typically dating from the late 19th century, are disqualified as objects of preservation practice. When utilizing Czech art historian Max Dvorák's (1874–1921) term "Parasite Buildings", meaning the depreciated later architectural additions to a significant, often classical or mediaeval, work of architecture, one discovers that criteria such as monumentality, size, and decoration are given priority when selecting buildings for preservation – in spite of SAVE's programmatic effort to prevent devaluating buildings purely on basis of their type and/or function.

The traditional aesthetic views contained in the SAVE system and in the general criteria and priorities of the Danish national architectural preservation practice are discussed and challenged in the last part of the essay, and realizing that these types of humble buildings can be carriers of equally important local memories and aesthetic values as the monumental, nationally recognized works of architecture, ways of improving the strategy are suggested. Furthermore, the complete omission of these types of buildings (including low-density, spatially extensive residential and industrial architecture) from the preservation strategy is criticized, since this selection is more informative about present architectural and accommodative needs than about the architecture of the past. Another subject of criticism is the lack of political will to protect legally the buildings that have been considered worthy of conservation, as the present local administrative practice – which seldom contains aesthetic or ethnological views – leads to numerous demolitions of these supposedly protected buildings.

Note: This essay is an edited, and in many respects thematically different version of a previously written text that will appear in a forthcoming anthology (in Danish and English) about Christiania as urban space and aesthetic object. The book will be published by Danish publisher Forlaget Vandkunsten.